

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDEKİ +lAr EKİNE BİR BAKIŞ

Neşe HARBALIOĞLU*

Özet:

Türk dilinde çokluk kategorisi sözcükler, ekler ya da sözcük grupları ile sağlanmaktadır. +lAr eki, Yeni Uygur Türkçesinde çokluk anlamını karşılamak için kullanılan tek biçim birimi değildir; işteşlik eki de çokluk işlevi ile kullanılabilir. +lAr eki, sadece çokluk anlamını değil topluluk, grup, mensubiyet, saygı, kuvvetlendirme, o ve onun yanındakiler ya da onun ile bağı olan kişiler gibi pek çok anlamı da karşılamaktadır. Ekin sıralamadaki yeri, ifade ettiği anlama göre değişebilir. Ek çoğu zaman isim ile iyelik eki arasında, daha seyrek olarak iyelik ekinden sonra kullanılır. Yeni Uygur Türkçesinde bu ek +lar, +ler görünümündedir ancak bu ekten sonra başka bir ek gelip +lar/+ler eki açık orta hece konumuna geçerse +lir şekline dönüşür. +lAr eki kimi durumlarda büyük ünlü uyumu dışında kalmaktadır.

Anahtar sözcükler: Yeni Uygur Türkçesi, +lAr eki, çokluk.

An Approach to +lAr Suffix in New Uighur Turkish

Abstract:

Multiplicity category in Turkish language is provided by words, suffixes or word groups. +lAr suffix is not the only morpheme used to fulfill the meaning of multiplicity in New Uighur Turkish, reciprocal suffix can be used with multiplicity function too. +lAr suffix is not used just for multiplicity, it also related meanings community, group, affiliation, respect, strengthening, he and someone with him, he and his parents. The location of the suffix in a word can be change according to the meaning it expresses. The suffix is often used between the noun suffix and possessive suffix, as less it is used after possessive suffix. In New Uighur Turkish this suffix generally is in the form +lar, +ler but in some uses it changes to +lir. +lAr suffix does not fit the Turkish vowel harmony in some cases.

Keywords: New Uighur Turkish, +lAr suffix, multiplicity.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, nese80nese@gmail.com.

Giriş

Cümledeki diğer sözcükler ile arasında bağlantı kuramayan +*lAr* eki, yalnızca eklendiği sözcük ya da sözcük grubunu etkiler. Grup, mensubiyet, saygı, kuvvetlendirme, o ve onun yanındakiler, o ve onun ile bağı olan kişiler gibi pek çok anlamı bildirmekle birlikte genellikle belirli ya da belirsiz sayıda çokluk, topluluk anlamlarını karşılamaktadır. +*lAr*, Yeni Uygur Türkçesinde çokluk için kullanılan tek görünüm değildir. Çokluğu ifade etmek için sözcükler ya da sözcük grupları da kullanılabilir.

+*lAr* ekinin tarihsel gelişimine bakıldığında Köktürkçeden itibaren günümüze kadar kullanıldığı görülür. Orhun Abideleri'nde +*lAr* eki 27 kez *beg*, birer kez de *eke*, *kunçuy* ve *ög* sözcükleri ile toplam 30 kez kullanılmış; ekin fiiller ile kullanımına rastlanmamıştır (İlhan 2009: 63; Grönbech 1995: 50; Erdal 2004: 158, 159). +*lAr* ekinin çokluk üçüncü kişi çekimindeki kullanımının bu dönemden sonra geliştiği düşünülmektedir (Buran 1996: 210). Günümüzde ise çağdaş Türk lehçeleri arasında Çuvaş Türkçesi dışında kullanılan temel çokluk eki +*lAr*'dır (Grönbech 1995: 50). Çağdaş Türk lehçelerinde ekin çoğunlukla +*lAr* şeklinde yaşadığı, bazı lehçelerde eklendiği sözcüğe göre /l/ sesinin ya da ünlüsünün başka seslere dönüştüğü görülmektedir (İlhan 2009: 74).

Gürer Gülsevin (2004: 1267, 1283) +*lAr* ekini *isim+lAr eki+iyelik eki* ve *isim+iyelik eki+lAr eki* sıralamalarındaki yerine göre çekim eki ya da yapım eki kabul etmek yerine kategori eki kabul etmek gerektiğini belirtir.

1. +*lAr* Ekinin Kökenine Dair Bazı Görüşler

ol/ul, *bul*, *şol/şul* zamirlerinin çokluklarının *olar*, *bular*, *şolar* şeklinde olduğunu kaydeden Ahmet Cevat Emre buradaki işaret zamirlerinin /l/ li şekiller olduğunu belirterek çokluk ekinin +*lAr* değil, sadece *r* olduğu görüşünü benimser. Ahmet Cevat Emre'ye göre /l-/d/; /s/, /z/-/r/ dönüşümü düşünüldüğünde Türkçedeki +*lAr* eki Hint Avrupa dillerindeki çokluk eki +*des* ile aynı kökenden gelmektedir (Emre 1941: 39-41; Emre 1943: 199-207). Ona göre “Evvela Kırg. *sender* ‘senler = siz’ gibi çoğullar gelişmiş, zamanla eski *-er* belgisinden *-*der* doğmuş, ‘r’ komşuluğunda ise ‘d’ lamdaizme uğrayarak *-ler*, bundan da genzel komşuluğunda *-ner* gelişmiştir.” (Emre 1941: 42).

Kösearif, +*lAr* ekinin etimolojisinin *l+ar* şeklinde olduğunu belirtir. Buradaki *ar*, *art-* “çoğalmak” fiilinin köküdür. Anlamlı bir kök olduğunu düşündüğü /l/ ise *ol* zamirinden gelmiştir (Kösearif 1948: 14-15).

Ramstedt'e göre Türkçedeki *+lar*, *+ler* eki Moğolcadaki *+nar* eki ile ilgilidir. Poppe ise Türkçedeki *+lar*, *+ler* ekinin Moğolcadaki *+nar* eki ile ilgili olduğu görüşüne şüphe ile yaklaşır. Çünkü ona göre Moğolca ünlüler arası /n/ sesi, Türkçede /l/ ile bağlantılı değildir. Moğolcadaki *+l* eki ile Türkçe *+*la*

eki birbiri ile ilgilidir. Bu +*la, Türkçedeki +lar ekinde yer almakta ve diğer bazı Türk lehçelerinde ekin +tar, +nar ve +dar şekilleri de görülmektedir (Poppe 1952: 72, 73). Türkçede genel çokluk eki +lAr'ın bir unsuru olarak *la bulunmaktadır. *r çokluk eki Türkçenin genel çokluk eki olan +lAr'ın içinde bulunur. Günümüzde Türkçedeki tek aktif çokluk eki olan +lAr'ın başındaki /l/ sesi birçok Türk lehçesinde gövdenin son sesi ile benzeşme ve aykırılışma neticesinde /t/, /d/, /n/ seslerine döner (Poppe 2008: 101).

Zeynalov, Türkçedeki +lAr ekinin Moğolcadaki +nAr eki ile bir ilgisi olmadığını düşünmektedir (Zeynalov 1993: 109).

A. Von Gabain, dikkatli yazmalarda ekin isme bitişik yazılmadığını belirterek bu ekin başka bir sözcükten ekleşmiş olabileceğini bildirir (Gabain 1995: 62).

Kuznetsov +lAr ekinin saymak anlamına gelen sa- fiiline -(y)u zarf-fiil ekinin bağlanması, ekleşip s>l, y>r değişimlerini geçirmesi neticesinde oluştuğunu belirtmektedir. Orhun Abideleri'nde geçen yir sayu bardıg “bütün ülkeleri gezdin” cümlesindeki sayu sözcüğünün bütün anlamına geldiğini belirten Kuznetsov, +lAr ekinin yer (yir) sayu>yer sayı>yer-sarı>yer-ları>yer-leri>yer-ler şeklinde geliştiğini ifade eder. Günümüzde sabahları, geceleri, sonraları gibi kullanımlardaki +ları, +leri şeklinin +lAr ekinden bir önceki aşamayı gösterdiğini dile getirerek sabahları sözcüğünün birkaç sabah anlamını değil, her sabah ya da çoğu sabah anlamını karşılamaşının sayu>-sayı>sarı>ları>lar görüşünün kanıtlanmasında önemli bir dayanak olduğunu belirtir (Kuznetsov 1997: 216-219).

Tekin; Kotwitz, Sinor ve Şçerbak'ın Moğolca +nAr'ı Türkçe +lAr'a götürdüklerini söyler. Aalto ise ekin Çince'den eski bir ödünçleme olduğunu kabul eder (Tekin 2003: 188).

Ata'ya göre “T. Kowalski'nin 1936'daki çalışmasında ortaya attığı; çokluk eki +lar/+ler'in kullanımının fiilde zamanla tam bir çekim şekline dönüşmesinin isim-fiiller sayesinde ortaya çıktığı görüşü ile isim ve fiile gelen bu çokluk ekleri arasında yapı ve köken bakımından hiçbir farkın olmadığına dair açıklamaları Türkoloji alanında tereddütsüz kabul edilen görüşlerden-dir.” (Ata 2009: 90).

Buran (1996: 210) Gabain'in dikkatli yazmalarda +lAr'ın isme bitişik yazılmadığı ifadesine işaret ederek başlı başına bir sözcük olup olmadığının bütün kitabeler güven uyandıracak şekilde okununcaya kadar bekletilmesi gerektiğini savunur.

Ercan Alkaya'ya göre Türkiye Türkçesinde ve kimi Türk lehçelerinde iye-lik ekinden sonra gelen +lAr eki, “onlar/anlar” zamirinin ekleşmesi ile meydana gelmiştir (Alkaya 2010: 31-33, 36).

2. +*lar* Ekinin Yeni Uygur Türkçesindeki Fonetik Varyantları ve Büyük Ünlü Uyumu Karşısındaki Tutumu

Ek Yeni Uygur Türkçesinde +*lar*, +*ler* şeklindedir: *Bunda çağlarda, aşıq-meşuqlarğa tünmu qizğuş körinidu, çünki ularniñ közlidirge qan tolğan bolidu.* “Böyle zamanlarda âşıklara gece de kırmızımsı görünür çünkü onların gözleri kanla dolmuş olur.” (İİKÇ 557); *Şundaq künlerniñ biride, başqa memliketlerdin nurğun şahzadiler Melike Mähriayniñ dañqini añlap, elçi evetiptu.* “Böyle günlerin birinde başka memleketlerden çok sayıda şehzade Melike Mihriay’ın ününü işitip elçi göndermiş.” (UO 7) Ancak +*lar* eki kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir ek aldığına açık orta hece konumuna geçtiği için ekin bünyesindeki /a/ sesi, /i/ sesine dönmektedir: *İ meniñ immettirim, bizniñ dergahimizda bir ademzat peyda boldi.* “Ey ümmetlerim, bizim dergâhımızda bir insanoğlu peyda olmuş.” (UHDB 418, 447).

Yeni Uygur Türkçesinde +*lar* ekinin büyük ünlü uyumuna uyduğu durumlar olduğu gibi uymadığı durumlar da vardır. +*lar* eki daha çok ince sıradan sözcüklere kalın sıradan gelerek uyum dışı kalmaktadır.¹

Bazı Uygur araştırmacılar, ekin uyum dışı kalmasını çeşitli kurallara bağlamaya çalışmıştır. Böreyar’a (2004: 22, 23) göre içinde /i/ ve /é/ sesleri olan bir ya da iki heceli sözcükte /k/ ve /g/ sesleri varsa ek ince, yoksa kalın sıradan gelir.² Baki’ye (1983: 15) göre ek, içinde /e/, /ö/, /ü/ sesleri ile oluşan sözcüklere geliyorsa ince sıradan olur. Eğer sözcük +*çe* ekini alıyorsa +*çe*’den önceki ünlüye göre ek gelir. +*çe* ekinin önceki hecede ince ünlü varsa ek +*ler*, kalın ünlü varsa +*lar* şeklindedir. Son hecesinde /i/ olan çok heceli sözcüklerde ek, sondan önceki heceye göre gelir. Seper ve Yolboldi’ya (2002: 166) göre sözcükler +*lar* ekini belli bir kurala göre alır. Ancak sözcük +*çe* ekini alıyorsa ek +*çe*’den önceki heceye göre ince ya da kalın sıradan gelmektedir. Musa’ya (1985: 50-52) göre Yeni Uygur Türkçesinin sözlü geleneğinde büyük ünlü uyumu vardır ve yazıda büyük ünlü uyumunun yokmuş gibi algılanmasının sebebi /i/ sesinin yazıda gösterilmemesidir. Araştırmacı her ne kadar telaffuzda büyük ünlü uyumunun olduğunu söylese de bu görüşü desteklemeyen örnekler görülmektedir. Örneğin *işlar* (N 59), *dillar* (N 76) sözcüklerindeki ilk ünlü /ı/ değil de /i/ sesi ile telaffuz edildiği hâlde ek, kalın sıradan gelir.

Büyük ünlü uyumuna aykırı durumlar daha çok *alimler* “âlimler” (N 50), *işçilar* “işçiler” (HZUT 64) sözcüklerindeki gibi içinde /i/ sesinin olduğu sözcüklerde görülmektedir.

1 Doğu Türkçesindeki ek uyumsuzlukları için bk. Eraslan 1970: 113-124.

2 Böreyar (2004: 22, 23) bu kuralın yansıma sözcükler ve /k/, /g/ seslerine sahip sözcüklerde her zaman geçerli olmadığını; /k/, /g/ sesi bulunmasa da *biz*, *siz*, *bir*, *iç-*, *téz*, *ilim*, *bilim*, *sili*, *ivit-*, *yimir-*, *bil-*, *min-*, *siñ-*, *intil-*, *çiri-*, *ciddiy*, *nispiy*, *béhi*, *séhir* sözcüklerinden sonra ekin yalnızca ince sıradan geldiğini belirtir.

3. Ekin Sıralamadaki Yeri

Ek isimlere gelebileceği gibi fiillere de gelebilir.

İsimlerde +*lAr* eki daha çok *isim+lAr eki+iyelik eki+durum eki* şeklindeki sıralamayla görülür. Ancak ifade ettiği anlama göre ekin bu sıralamadaki yeri değişebilir ve *isim+iyelik eki+lAr eki+durum eki* şeklinde olabilir: *immetlirimge* “ümmetlerime”, *geplirimdin* “sözlerimden”, *dostlirimni* “dostlarımı”, *akamlarda* “ağabeyimlerde”, *apamlarğa* “annelere”, *dadamlardın* “babamlardan”...

+*lAr* eki fiillerde çokluk ikinci kişi ve çokluk üçüncü kişi çekiminde kullanılır. Taranan metinlerde ekin zaman ve tasarlama eklerinden sonra geldiği örneklere rastlanmıştır: *yazmidiñlar* “yazmadınız”, *qılsañlar* “yapsanız”, *almidiñlar* “almadınız”, *uyğiniñlar* “uyanın”, *keldiler* “geldiler”...

4. +*lAr* Ekinin Sözcükler ile Kullanımında Bazı Durumlar

+*lAr* eki sözcüğün cümledeki diğer sözcükler ile arasında bir bağlantı kuramadığından söz diziminde herhangi bir işlevi bulunmamakta, yalnızca eklendiği sözcük ya da sözcük grubunu etkilemektedir. +*lAr* eki isim ve fiiller ile kullanılabilir. Fiiller ile kullanıldığında ek, kişi eki görünümündedir.

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde sayı sıfatından sonra gelen isimlerin çoğullanmadığının belirtilmesi ile birlikte (Nesrulla 1981: 121; Ehmet 1981: 580, 581; Böreyar 2004: 107; Baki 1983: 65) bazı örneklerde isimlerin +*lAr* eki aldığı görülmüştür: *Quyastın uluğ şahimiz yaşısun, tümen miñ yıllar yaşısun*. “Güneşten ulu şahımız yaşasın, on binlerce yıl yaşasın.” (KBS 95); *Miñliğan işikler örülüp, penciriler çéqilip, talay-talay qız-cuvanlarniñ köñlek tamballiri yırtıldı*. “Binlerce kapı yıkılıp, pencere kırılıp, birçok kızın gömleği pantolonu yırtıldı.” (UZİ 359); *Milyon sirlar yoşurunğan qatlam-qatlam cayliriñ bar*. “Milyonlarca sırrın saklandığı kat kat yerlerin var.” (N 23)

Yeni Uygur Türkçesinde +*lAr* eki akrabalık isimlerine iyelik ekinden önce de sonra da gelebilir. Ancak ek *açilirim* “ablalarım” örneğindeki gibi iyelik ekinden önce gelirse o akrabalık ilişkisine sahip kişilerin sayısının birden fazla olduğu anlamını verir. *Açamlar* “ablamlar” örneğindeki gibi iyelik ekinden sonra gelirse o ve onun ile bağı olan kişileri karşılar.

Türkiye Türkçesinde -*mAk* isim-fiil ekini alan sözcük +*lAr* ekini alamazken Yeni Uygur Türkçesinde -*mAk*’lı sözcüğün +*lAr* ekini aldığı bir örneğe rastlanmıştır: *Bigünahlar köksini yarmaqliriñ ey şum pelek*. “Günahsızların göğsünü yarmaların ey kötü felek.” (N 250)

5. +LAr Ekinin İşlevleri

5.1. İsimler ile Kullanımı

Türkçede +LAr eki belirli ya da belirsiz sayıda çokluk, topluluk, grup, mensubiyet, saygı, kuvvetlendirme, o ve onun yanındakiler, o ve onun ile bağı olan kişiler gibi pek çok anlamı bildirmektedir.

+LAr eki Yeni Uygur Türkçesinde *her, bütün, bazı, çoğu* anlamlarına gelerek çokluğu karşılar. Bu işlevde iken kimi zaman cümleye genelleme anlamı da kazandırır: *Kişiler bay bolsa altun yığatti*. “İnsanlar zengin olsaydı altın yığardı.” (N 105); *Qağilar qağ éter, öz köñlini şat éter*. “Kargalar gak eder, kendi gönlünü şad eder.” (UAD 268); *Çoñlar kiçiklerni izzetlise, kiçiklermu çoñlarni hörmetlise, ittapaqliq yaxşilidide, yaxşı tesir peyda bolidu*. “Büyükler küçüklere değer verirse, küçüklere de büyükler hürmet ederse yakınlık artar, iyi bir etki oluşur.” (HZUTTN 377); *Ovçılar bölünüp oñ-solğa mañdi*. “Avcılar bölünüp sağa sola yürüdü.” (SBH 105); *Toğra, toğra, -dep çuruldaştı balılar oyun körüşke qiziqip*. “Doğru doğru diye bağıştı çocuklar oyunu görmelerine sevinip.” (UZB 272); *Ayallar leşkerni izzet bilen törge ötküzüp astığa körpe saldı*. “Kadınlar askeri izzetle evin başköşesine geçirip altına pamuklu döşek serdi.” (KBŞ 106); *Meniliri oxşaş yaki bir-birige yéqin sözler menidaş sözler déyilidu*. “Anlamları benzer ya da birbirine yakın sözcükler, anlamdaş sözcükler olarak adlandırılır.” (UO 38); *Menidaş sözler otturisida az-tola mene perqiniñ bolğanliqi birinçidin, tilniñ luğet terkibini béyitsa, ikkinçidin, oy-pikirni inçike ipadileş rolini oynaydu*. “Anlamdaş sözcükler arasında az çok anlam farkının olması ilk olarak dilin sözlük anlamını zenginleştirir, ikinci olarak düşünceyi ince bir şekilde ifade etme görevini üstlenir.” (UO 39); *Erbab bu geplerni añlap külüp taşlıdı*. “Erbab bu sözleri işitip güldü.” (UZİ 374); *Undaqlarni öz köziniz bilen körgeñ, héç bolmiğanda añliğan yaki birer kitaptin oquğan bolışiñiz mumkin*. “Böylelerini kendi gözünüz ile görmüş, hiç olmazsa işitmiş ya da kitaptan okumuşsunuzdur.” (UZİ 2)

+LAr eki millet isimlerine eklendiğinde cümleye topluluk anlamı kazandırır. Bu işlevde iken kimi zaman genelleme anlamı da verir: *Bu yerde rast-la oğri köp, Qazaqlarni hésablimay, biz xeqtinla on neççe dañliq oğri bar*. “Burada gerçekten hırsız çok, Kazakları saymazsak, sadece bizden onlarca adı çıkmış hırsız var.” (AYB 16); *Biz Ruslarda bolmiğandin kécikip bolsimu bolğini yaxşı*. “Biz Ruslarda olmadığı için gecikmiş olsa da olması iyi.” (UZİ 374); *Ruslarniñ Şén Şisey hökümitige béridiğan herbiy yardımınıñ tepsilatleri heqqide ete resmiy söhbet başlıdı*. “Rusların Şen Şisey hükûmetine verdiği askerî yardımın ayrıntılı açıklamaları hakkında yarın resmî görüşme başlar.” (UZİ 301); *Silerni bizniñ xeq oqutamdu, Uruslarmu?* “Sizi bizim halk mı okutacak, Ruslar mı?” (AYB 15); *Miladiye 840 yili Orxun Uyğur Xanliqi yimirilip Uyğurlar ğerbke köçkende...* “Miladi 840 yılı Orhun Uygur Hanlığı yıkılıp

Uygurlar batıya göçtüğünde...” (UO 50, 51); *Şu cümlidin Yaponlar/Otluq zehher qolini*. “Şu bütün Japonlar/Ateşli zehir elini.” (N 16)

+*LAr* eki din, ideoloji isimlerine eklenerek mensubiyet bildirir ve bu işlevde iken kimi zaman genelleme anlamı verir: *Kün çiqıştın kün çiqıptu*: “*Barikalla!..*” dedi *el/Komministlar xelqni azad qilğili bağlaptu bel*. “Doğudan güneş doğmuş: “Aferin!” dedi halk/Komministler halkı azat etmek için yemin etmiş.” (N 175); *Bu Musulmanlarniñ cesitini ayırivélişimiz üçün, şehitlar heqqide bir qilğayla, biz amin desek...* “Bu Müslümanların cesedini ayırabilmemiz için şehitlere bir dua edip âmin desek...” (HŞ 358); *Komunistlardin yoq héc iz/Asmanni yerip uçar idim téz*. “Komunistlerden yok hiç iz/Gökyüzünü yarıp uçardım tez.” (N 154); *Qoyni qoyçi asrığandek böri bilen tülkidin/İşçi-déhqan boldi azad fëodallar mülkidin*. “Koyunu çoban korumuş gibi kurt ile tilkiden/İşçi çiftçi oldu azat feodaller mülkünden.” (N 176)

+*LAr* eki unvanlara gelerek saygı işlevi ile kullanılabilir: *İ xan hezretliri, gerçe sili yaş bolsilimu, sultan dégen mubarek namliri bar*. “Ey han hazretleri, siz her ne kadar genç olsanız da sultan denen mübarek isminiz var.” (SH 55); *Duben canablriniñ yıraqni köreleydiğän siyasiyonlarğa xas danışmenliklirige qayılmen, -dédi Çéñ Déli közeynikini sürtüp olturup*. “Duben cenaplarının ileriye gören siyasetçilere özgü danışmanlığını kabul ediyorum, dedi Çen Deli gözlüğünü silip.” (UZİ 30); *Padişahlarğa Alla rava körmeydiğän üç iş bar aliyliri*. “Padişahlara Allah’ın reva görmeyeceği üç iş var hazretleri.” (SH 36)

+*LAr* eki akrabalık isimlerine gelerek o kişi ve onun ile bağı olan kişileri karşılar. Ek bu işlevde iken iyelik ekinden sonra gelmektedir: *Memnu yigirme yaşlirimda Tömür akamlarniñ sépige qétilğan*. “Ben de yirmi yaşlarımda Tömür ağabeyimlerin safına katıldım.” (UZİ 37); *Bizniñ mektep yéqin, ukamlarniñ mektipi biraz yiraq*. “Bizim okul yakın, ağabeyimlerin okulu biraz uzak.” (HZUTG 46)

+*LAr* eki özel kişi isimlerine geldiğinde o kişi ve o kişinin yanındakileri ya da onun ile bağı olan kişileri karşılayabilir (İmin 2003: 426; Ehmet 1981: 580; Nesrulla 1981: 123; Kaydarov vd. 1966: 48; Abdulla vd. 2004: 300; Tehur vd. 2010: 1383; Şilyang vd. 1996: 116); *Toxtilar keptu*. “Tohtılar gelmiş.” (HZUTTN 167); *Ayşemler oyunğa ketti*. “Ayşemler oyuna gitti.” (HZUTİ 426); *Exmetler keldi*. “Ahmetler geldi.” (UTİ 580); *Adillar kettimu?* “Adiller gitti mi?” (APMK 300)

+*LAr* eki özel kişi isimlerine gelerek cümleye benzer kişiler anlamı kazandırabilir: *Bundaq aşıqlar muhebbet sazini tinmay çalur/Nimşehitlarmu tirilgey sazi imdad aldida*. “Böyle âşıklar muhabbet sazını durmadan çalar/Nimşehitler de dirilecek sazı imdat önünde.” (N 99)

+LAR eki ögeleri eşit değerde olan isimlerden sonuncusuna geldiğinde gruba vurgu yapar (Tömür 1993: 46): *Bügünkü yiğingä bizniñ siniptin Qasim, Turdi, Exmetler qatnaştı.* “Bugünkü toplantıya bizim sınıftan Kasım, Turdu, Ahmet katıldı.” (HZUTG 46); *Nuri oquğaçaqa Hékimbeg Gocamni, Mutaali Xelpitim, Zordun Mupti, Turdaxunbaylarni körüptü emesma!* “Nuri okuduğu için Hekim Bey Hoca, Mutaali Helpitim, Zordun Mupti Turdahun Beyi görmüş ya!” (AYB 7); *Poşkin, Géni, Nevailarniñ şeirlirini oquğanda, pütün vucudiñiz hayacanlinip, lerzige kélidu.* “Puşkin, Gani ve Nevai’nin şiirlerini okuduğunuzda heyecanlanıp içiniz kıpırdar.” (HŞ 16); *Aqsu, Kuçar, Qeşqer, Yeqen, Xotenlerni aylinip keldim.* “Aksu, Kuçar, Kaşgar, Yeken, Hoten’i do-laştım.” (HZUTG 46)

+LAR eki LAR+*din* yapısı ile cümleye grup içinden seçme anlamı kazandırır: *Mehmut Muhiti öziniñ eñ işençlik ademliridin Gopur Tuencañni çaqirtip kélip, uniñğa Sabit Damolla qatarliq “Şerqiy Türkistan İslam Cumhuriyeti” başlıqlirini derhal tutqun qilişni, Qağiliqtiki Memtimin Hezretimu tutuşqa adem evetişni buyrudi.* “Mahmut Muhiti kendisinin en güvenilir adamlarından Gopur Tuencan’ı çağırıp Ona Sabit Damolla gibi Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti başkanlarını hemen tutuklamasını, Kagalık’taki Memtimin Hazreti’yi de tutuklamak için adam göndermesini emretti.” (UZİ 375); *Çokan qaştésidek süziük, ap’aq beden güzellerdin bolmisimu, qaş-közi cayida, térisi qizil arilaş qariğa mayil, qariqumçaq ayallardin idi.* “Kadın yeşim taşı gibi temiz, bedeni bembeyaz güzellerden olmasa da kaşı gözü yerinde, derisi kızilla siyah karışımına çalan, yüzüne bakılacak kadınlardan idi.” (KBŞ 39)

+LAR eki, *bir belgisiz sıfatı* + “*zaman*” *ismi* + LAR yapısı ile cümleye eskiden anlamı kazandırabilir: *U bir zamanlarda İnan kommunistliri arisidimu işligen qabil erbab.* “O eskiden İnan komünistleri arasında da çalışmış bir mahirdir.” (UZİ 296)

Bu ek LAR+(*iyelik eki*+)dA; LAR+(*iyelik eki*+)GA yapısı ile sayılara ya da sayı sıfatından oluşmuş sıfat tamlamalarına eklendiğinde yaklaşıklık bildirir: *Miñbégi bosuğida peyda bolğan on beş yaşlardiki çirayliq baliğa qarap teste külümsiridi.* “Binbaşı kapıda beliren on beş yaşlarındaki güzel çocuğa bakıp zoraki gülümsedi.” (AYB 13); *Memnu yigirme yaşlirimda Tömür akamlarniñ sépige qétilğan.* “Ben de yirmi yaşlarımda Tömür ağabeyimlerin safına katıldım.” (UZİ 37); *Teletniñ dadisi atmışlarğa kirdi.* “Talat’ın babası altmışlara girdi.” (HZUTTN 167); *Men şu çağda 20 yaşlarda bar idim.* “Ben o dönemde 20 yaşlarımda vardım.” (HZUTG 46)

İsim tamlamasında tamlanan olan *başliri/otturiliri/axirliri* sözcükleri içinde kullanılarak yaklaşıklık bildirebilir: *Dékabir éyiniñ otturiliri çüşke yéqin bir çağda, Ürimçi şehriniñ şerqiy dervazisi terepte qélin qarğa qaplinip yatqan ayrodomğa kiçik tiptiki bir ayropilan kélip qondi.* “Aralık ayının orta-

larında öğleye doğru Ürümçi şehrinin doğu kapısı tarafında kalın karla kaplanan hava alanına küçük tipteki bir uçak indi.” (UZİ 300)

Bir, on, yüz, miñ, on miñ, yüz miñ, milyon, on milyon gibi sayılara eklenecek sayının basamağını bildirir: *birler, onlar, yüzler, miñlar, on miñlar, yüz miñlar, milyonlar, on milyonlar*... (Tehur vd. 2010: 1385)

+*LAr* eki tek olduğu bilinen organ isimlerine ya da sayılamayan isimlere eklenerek kuvvetlendirme işlevinde kullanılabilir. Johanson’a (2007: 97) göre bu ek sayılabilen varlıklara gelerek *bireyselleştirici*, sayılamayan varlıklara gelerek *kuvvetlendirici* işlevde kullanılmaktadır: *Muxterbay qapqara, yirik saqalliri arisidiki apaq çişlrini yaltiritip teliqip külp, ademlerni çaqçaqqa küşkürtetti*. “Muhter Bey kapkara, gür sakalları arasındaki bembeyaz dişlerini parıldatıp kahkaha atarak insanları şakaya kışkırtıyordu.” (AYB 9); *Pop sériq büdür çaqliri yépip turğan péşanisini yene bir sürtüvélip, simsiz radio apparitini eñliyiniñ Qeşqerde turuşluq konsulxanisiğa toğrilidi*. “Papaz sarı kıvrıcık saçların kapattığı alnını yine silip telsiz radyo cihazını antenin Kaşgar’da bulunduğu konsolosluğa doğrulttu.” (UZİ 301); *Bellirim ağrip ketti*. “Belleirim ağrıdı.” (HZUTTN 167); *Bügün peqetla micezim yoq, başlirim ağrip turidu*. “Bugün hiç keyfim yok, başlarım ağrıyor.” (HZUTG 46); *Soquş boldi on hepte/Qanlar aqti her septe*. “Savaş oldu on hafta/Kanlar aktı her safta.” (N 4)

+*LAr* eki, bazı organ isimlerine geldiğinde organ sayısını bildirir: *Elhezer, elhezer, - dédi Şaptul Damolla közliridiki memnunluq ipadisini yoşuruşqa tirişip*. “Dikkat edin, dikkat edin, dedi Şaptul Damolla gözlerindeki memnunluk ifadesini gizlemeye çalışarak.” (UZİ 221); *Kül reñ herbiy kiyim kiyip, paçaqliriğa gocey yögep, bélini tasma belbağ bilen mehkem bağlıdi*. “Kül rengi askerî bir kıyafet giyip, bacaklarına sargı sarıp belini kemer ile sıkıca bağlıyor.” (UZİ 4); *U gez bağliğan levlirini qimirlitişiqimu ilacisiz idi*. “O kuruyan dudaklarını kımıldatmaya da mecali yoktu.” (AYÜ 1644); *Axunbeg xuddi yelkisdin éğir yük élip taşlanğan kişidek bir uh tartivélip, momayniñ qollirini alqiniğa aldı*. “Ahun Bey tıpkı omzundan ağır yükünü atmış biri gibi bir ah çekip yaşlı kadının ellerini avucuna aldı.” (UZB 118); *Kök şim, kök şepke kiygen, putliriğimu sendel kiyivalğan zilve boy, aq yüz, qara köz, qara qaş, on töt-on beş yaşlardiki tolimu çirayliq bu baliğa hemmıla ademniñ hevisi keldi*. “Mavi pantolon giyen, mavi şapka takan, ayaklarına da sandal giyen selvi boylu, ak yüzlü, kara gözlü, karakaşlı, on dört on beş yaşlarındaki çok güzel bu çocuğu herkes beğenirdi.” (AYB 10)

Metin bağlamında önceden sayısı belirtilen varlığın +*LAr* ekli sonraki kullanımlarında +*LAr* eki yalnızca önceden ifade edilen miktarı karşılamaktadır: *İkki yaxşı atqa üçtin alte adem mindi, ayiği yénik tóti atlarniñ izidin qatridi*. “İki iyi ata üçer üçer altı adam bindi, hızlı giden dört kişi atların izinden gitti.”

(AYİ 891) →Burada +lAr eki tüm atları değil, önceden bahsi geçen iki atı karşılamaktadır.

Yeni Uygur Türkçesinde *liri* (<lAr+i) çokluk üçüncü kişi iyelik ekindeki,³ +(I₃)ñlAr çokluk ikinci kişi iyelik ekindeki⁴ +lAr; çokluk ekidir: *Qoy-qozilarniñ mereşliri bilen tay-qulunlarniñ kişneşliri tağ suliriniñ şaqıraşliriğa qoşulup, yiraqtin añlinivatqan ilhambexş bir elneğmini eslitetti*. “Koyun ve kuzuların meleyişleri ile tay ve kısrakların kişnemeleri dağ sularının şırıltilarına karışıp uzaktan işitilen, ilham veren bir müziği hatırlatıyordu.” (İZ 301); *Küreş bilen ruhiñlarni şad qıarmiz/Her küreşte namiñlarni yad qıarmiz*. “Savaş ile ruhunuzu şad ederiz/Her savaşta namınızı yâd ederiz.” (N 70); *Nimşehitiñlar sizlerni körüp küldi dilidin/İlhamlandi bu mektepniñ yaş ğunçe gülidin*. “Nimşehit’iniz sizi görüp güldü canı gönülden/İlham aldı bu okulun genç gonca gülünden.” (N 132); *İşiñlar xeyrilik bolsun, tilek meqset orundalsun/Söyümlük dostlirim sizge bu eşar Nimşehitdin yad*. “İşiniz hayırlı olsun, istedikleriniz yerine gelsin/Sevgili dostlarım size bu şiirler Nimşehit’ten hatıra.” (N 52); *Amanqul Ayqız bilen Hösnarixanniñ bayiği gėpini añligandin keyin “Emise özüñlar bir nime qiliñlar” dep kėtip qaldi*. “Amankul, Aykız ile Hösnarihan’ın deminki sözünü işittikten sonra ‘Öyleyse kendiniz bir şey yapın!’ deyip gitti.” (İZ 241); *Yoluñlar aq yol bolsun, körüşkiçe aman boluñlar!* “Yolunuz açık olsun, görüşene kadar esen kalın!” (İZ 371); *Yaq, hazir silerniñ meslihetiñlerge muhtacmen*. “Yok, şimdi sizlerin tavsiyelerinize muhtacım.” (İZ 327)

5.2. Fiiller ile Kullanımı

+lAr; fiil çekimlerinde kişi eki görünümündedir. Muharrem Ergin’e (2005: 221) göre aslında isim eki olan +lAr eki sonradan bazı fiil şekillerine de geçmiştir. +lAr eki Yeni Uygur Türkçesinde fiil çekiminde çokluk ikinci kişi ve çokluk üçüncü kişi çekiminde karşımıza çıkmaktadır. Çokluk ikinci kişi çekiminde +(I₃)ñlAr yapısı içinde görülür: *Ümid üzdiler candin*. “Ümit kestiler candan.” (N 7); *Ruxset eyleñler*. “İzin verin!” (N 174); *Siler ikkiñlar oquşqa bėriñlar*. “Siz ikiniz, okumaya gidin.” (HZUT 221); *Ne üçün xet yazmidiñlar köñül ensizmidur?* “Ne için mektup yazmadınız, bir sıkıntı mı var?” (N 2); *Nurini çağiriñlar*. “Nuri’yi çağırın.” (AYB 8); *U balini tepip kėliñlar*. “O çocuğu bulun.” (AYB 12); *Şeherge hazirla kėtimen, undaq qilsañlar*. “Şehre hemen gideceğim, öyle yaparsanız.” (AYB 29); *Mėni keçürüñlar*. “Beni affedin.” (İZ 274); *Huşyar boluñlar*. “Uyanık olun.” (İZ 202)

3 Süer Eker, +lArI₃ çokluk üçüncü kişi iyelik ekindeki +lAr’ın çokluk ekinden başka bir şey olmadığını belirtmektedir. bk. Eker 2015: 291.

4 Eski Türkçede çokluk ikinci kişi iyelik için +ñlAr ekinden sonra +lAr ekinin gelmesi ile oluşan +ñlArI₃ biçimi görülür. Ancak bu tek görünüm değildir. +ñlAr biçimi de vardır. bk. Gabain 1995: 70; Eraslan 2012: 163; Yavuzarslan 2011: 1955.

+ $(I_2)\tilde{n}lAr$ yapısı Köktürkçede ve Eski Uygur Türkçesinde fiillerde çokluk ikinci kişi emir çekiminde karşımıza çıkmaktadır (Yavuzarslan 2011: 1955). Eski Türkçede emir kipinin çokluk ikinci kişi çekiminde görülen + $(I_2)\tilde{n}lAr$ yapısı,⁵ kullanım alanını genişleterek zaman içinde iyelik kökenli kişi eklerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçedeki + $(I_2)\tilde{n}lAr$ yapısı Yeni Uygur Türkçesinde hem iyelik kökenli kişi eklerinde hem de emir ikinci çokluk kişi çekiminde + $(I_2)\tilde{n}lAr$ biçiminde yaşamaktadır.

Sonuç

Yeni Uygur Türkçesinde çokluk kategorisi diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi sözcüklerle, eklerle ya da sözcük gruplarıyla sağlanmaktadır. + lAr ; Yeni Uygur Türkçesinde + lar , + ler görünümündedir ancak kendisinden sonra başka bir ek gelip açık orta hece konumuna geçerse + lir şekline dönüşür.

+ lAr eki eklendiği sözcük dışında cümledeki diğer sözcükler ile arasında bağlantı kuramadığından söz diziminde herhangi bir işlevi bulunmaz, yalnızca eklendiği sözcük ya da sözcük grubunu etkiler.

Yeni Uygur Türkçesinde + lAr ekinin sıralamadaki yeri değişebilir. Ek isimlerde çoğunlukla isim ile iyelik eki arasına gelirken ifade ettiği anlama göre iyelik ekinden sonra da gelebilir.

+ lAr ekinin Yeni Uygur Türkçesinde büyük ünlü uyumuna uymadığı durumlar görülür. Sözcüklerin bu eki alırken uyuma girmesi beklenirken ek, *iş-işlar* örneğindeki gibi uyum dışında kalabilir. + lAr eki daha çok ince sıradan sözcüklere kalın sıradan şeklin gelmesi yoluyla uyum dışında kalmaktadır. Ünlü uyumuna aykırı düşen bu durum + lAr eki ile ilgili değil sözcüklerin kendisi ile ilgili bir durum gibi görünmektedir.

Orhun Abideleri'nde sadece *beg*, *eke*, *kunçuy*, *ög* sözcükleri ile kullanılmış olan bu ek, zaman içinde tüm isimler ve fiiller ile kullanılmaya başlanmış ve anlam evrenini genişletmiştir. Günümüzde + lAr eki belirli ya da belirsiz sayıda çokluk, topluluk, saygı, genelleme, kuvvetlendirme, mensubiyet, o ve onun yanındakiler ya da onun ile bağı olan kişiler gibi pek çok anlamı bildirmektedir.

+ lAr eki sadece isimler ile kullanılmaz, fiiller ile de kullanılabilir. Fiiller ile kullanıldığında kişi eki görünümündedir. Fiillerde çokluk üçüncü kişi çekiminde + lAr ve çokluk ikinci kişi çekiminde + $(I_2)\tilde{n}$ 'e eklenerek + $(I_2)\tilde{n}lAr$ biçiminde karşımıza çıkar.

Eski Türkçede fiillerde emir kipinin çokluk ikinci kişi çekiminde görülen + $(I_2)\tilde{n}lAr$ yapısı, kullanım alanını genişleterek zaman içinde iyelik kökenli kişi eklerinde de görülmeye başlanmıştır. + $(I_2)\tilde{n}lAr$ yapısı Yeni Uygur Türk-

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Yavuzarslan 2011: 1955, 1956.

çesinde hem çokluk ikinci kişi emir çekiminde hem de iyelik kökenli kişi eklerinde +(I)ñLAR biçiminde yaşamaktadır.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

- APMK ABDULLA, Arislan vd. (2004), *Aliy Pédagogika Mexsus Kursliriniñ Başlanğuç Mektep Maaripi Dersliki Hazirqi Zaman Uygur Tili*, Ürümçi, Şincan Maarip Neşriyatı.
- AYB SABİR, Zordun (2002), *Ana Yurt (Tarixiy Roman) 1*, Ürümçi, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- AYÜ SABİR, Zordun (2002), *Ana Yurt (Tarixiy Roman) 3*, Ürümçi, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- HŞ TURDİ, Ehet (2005), *Hayat Şundaq*, Ürümçi, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- HZUT BAKİ, Abdükerim (1983), *Hazirqi Zaman Uygur Tili*, Pekin, Milletler Neşriyatı.
- HZUTG TÖMÜR, Hemit (1993), *Hazirqi Zaman Uygur Tili Grammatikisi (Morfologiye)*, Pekin, Milletler Neşriyatı.
- HZUTİ İMİN, Emet (2003), *Hazirqi Zaman Uygur Tili*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- HZUTTN SEPER, Sulayman ve Nesirulla YOLBOLDİ (2002), *Hazirqi Zaman Uygur Tili (Tüzitilgen Nusqisi)*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- İİKÇ SABİR, Zordun (2006), *İzdiniş 2-Qiran Çağlar*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- İZ ÖTKÜR, Abdürehim (1986), *İz*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- KBŞ HOŞUR, Memtimin (2008), *Qum Basqan Şehir*, Ürümçi, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- N Nimşehit (1998), *Nimşehit Eserliri*, Haz.: Erşidin Tatliq, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- SBH EZİZİ, Seypidin (1987), *Sutuq Buğraxan (Tarixiy Roman)*, Pekin, Milletler Neşriyatı.
- SH KERİMİ, Hacı Mirzahid ve Savut DAVUT (1997), *Seid Han*, Pekin, Milletler Neşriyatı.
- UAD ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- UHDB İNAYET, Alimcan (2004), *Uygur Halk Destanları I*, Ankara, TDK Yayınları.
- UO TURAN, Abdülhelil (2010), *Uygurçe Oquşluq (Til, Edebiyat ve Tarix)*, Teklimakan Uygur Neşriyatı.
- UTBM BÖREYAR, Muhammet Abliz (2004), *Toluq Ottura Mektep Oquğuçiliri Üçün Uygur Tili Bilimliri ve Meşiqiliri*, Kaşgar, Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- UTİ EHMET, Turdi (1981), *Uygur Tili 2*, Ürümçi, Şincan Maarip Enstitüsü.
- UZB ÖTKÜR, Abdürehim (1989), *Uygangğan Zemin 1*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- UZİ ÖTKÜR, Abdürehim (2003), *Uygangğan Zemin 2*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.

Kaynaklar

- ABDULLA, Arislan vd. (2004), *Aliy Pédagogika Mexsus Kursliriniñ Başlanğuç Mektep Maaripi Dersliki Hazirqi Zaman Uyğur Tili*, Ürümçi, Şincan Maarip Neşriyatı.
- ALKAYA, Ercan (2010), “Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +lAr Çokluk Eki Üzerine”, *Müjgân Cunbur Armağanı*, Haz.: Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Ankara, TKAE Yayınları, s. 31-37.
- ATA, Aysu (2009), “Türk Dillerinde +lA Çokluk Eki”, *International Journal of Central Asian Studies*, S 13, s. 89-99.
- BAKİ, Abdükerim (1983), *Hazirqi Zaman Uyğur Tili*, Pekin, Milletler Neşriyatı.
- BÖREYAR, Muhemmet Abliz (2004), *Toluq Ottura Mektep Oquğuçiliri Üçün Uyğur Tili Bilimliri ve Meşiqiliri*, Kaşgar, Kaşgar Uyğur Neşriyatı.
- BURAN, Ahmet (1996), “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, Ankara, TDK Yayınları, s. 207-214.
- EHMET, Turdi (1981), *Uyğur Tili*, Ürümçi, Şincan Maarip Enstitüsü.
- EKER, Süer (2015), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- EMRE, Ahmet Cevat (1941), “Türkçede Çoğul (*) Belgisi -ler’in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1940*, s. 37-44.
- EMRE, Ahmet Cevat (1943), *Türkçede İsim Temelleri Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri*, İstanbul, Bürhaneddin Basımevi.
- ERASLAN, Kemal (1970), “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C XVIII, s. 113-124.
- ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uyğur Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yayınları.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston.
- ERGİN, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları.
- GABAİN, A. Von (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: Mehmet AKALIN, Ankara, TDK Yayınları.
- GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, Çev.: Mehmet AKALIN, Ankara, TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004), “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, TDK Yayınları, s. 1267-1284.
- İLHAN, Nadir (2009), *Türk Dilinde Çokluk*, Elazığ, Manas Yayınları.
- İMİN, Ehmet (2003), *Hazirqi Zaman Uyğur Tili*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.
- JOHANSON, Lars (2007), *Türkçe Dil ilişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev.: Nurettin DEMİR, Ankara, TDK Yayınları.
- KAYDAROV, A. T. vd. (1966), *Hazirqi Zaman Uyğur Tili II Morfolojiya ve Sintaksis*, Almatı, Qazaq SSR Penler Akademisi Uygurşınaslık Bölümü.
- KÖSEARIF, Fuat (1948), “Çoğul Takımının Çıkanağı (=Menşei) Nedir?”, *TDAY Belleten 1947*, 3 (10-11), s. 13-15.
- KUZNETSOV, Petro İ. (1997), “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 193-262.
- MUSA, Enseridin (1985), *Hazirqi Zaman Uyğur Tili*, Ürümçi, Şincan Maarip Neşriyatı.
- Nesrulla (1981), *Hazirqi Zaman Uyğur Tili*, Ürümçi, Şincan Halk Neşriyatı.

- POPPE, Nicholas (1952), "Plural Suffixes in the Altaic Languages", *UAJ*, 24, s. 65-83.
- POPPE, Nicholas (2008), "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", Çev.: Caner KERİMOĞLU, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 93-110.
- SEPER, Sulayman ve Nesirulla YOLBOLDİ (2002), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili (Tüzitilgen Nusqisi)*, Ürümçi, Şıncan Halk Neşriyatı.
- ŞİLYANG, Çen vd. (1996), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi*, Ürümçi, Şıncan Halk Neşriyatı.
- TEHUR, Arıslan Abdulla vd. (2010), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili 1-3*, Ürümçi, Şıncan Halk Neşriyatı.
- TEKİN, Talat (2003), "Remarks on a Study in Altaic Comparative Morphology", *Talat Tekin Makaleler 1 Altayistik*, Haz.: Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR, Ankara, Grafiker Yayınları, s. 183-195.
- TÖMÜR, Hemit (1993), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi (Morfolojiye)*, Pekin, Milletler Neşriyatı.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2011), "Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi", 38. *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)*, C I, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 1953-1966.
- ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi*, İstanbul, Cem Yayınevi.